

11. Новицький Я.П. Малорусскія историческіе гвѣсни, собранныя в Екатеринославщинѣ 1874-1903. / Я.П. Новицький. – Екатеринославъ, 1908. – 167 с.
12. Новицький Я.П. Історія міста Александровска 1770-1806 гг. / Я.П.Новицький. – Екатеринослав, 1890. – 234 с.
13. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. – К.: Наук.думка, 1966. – 214 с.
14. Сухомлин І.Д. Походження українських прізвищ у говорах Середньої Наддніпрянщини / І.Д.Сухомлин // Народні говори Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1969. – С.65-76.
15. Сухомлин І.Д. Діалектно-територіальна лексика як джерело творення українських прізвищ Середньої Наддніпрянщини / І.Д. Сухомлин // Народні говори Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1969. – С.99-121.
16. Сухомлин І.Д. Антропонімія Нижнього Дніпра і деякі питання заселення степової України / І.Д. Сухомлин // Питання ономастики Південної України. – К.: Наук.думка, 1974. – С.34-38.
17. Чабаненко В.А. Козацтво і українська мова / В.А. Чабаненко // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: “Генеза”, Запоріжжя: “Прем’єр”, 2002. – С. 231-234.
18. Эварницкий Д.И. Запорожье въ остаткахъ старины и преданіяхъ народа / Д.И. Эварницкий. – Санкт-Петербургъ, 1888. – 445 с.
19. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских козаков. Историко-топографический очерк / Д.И.Эварницкий. – Санкт-Петербург, 1890. – 384 с.
20. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. – К.: Наук.думка, 1990. – Т. 1. – 577 с.

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2 – 3.С1/7.08

РОЛЬ ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

Каленюк С.О., к. філол. н., доцент

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядається важливий складник лексичного запасу української мови – ономастична лексика. Проаналізовано характерні стилістичні засоби та естетичні функції власних назв у романах Уласа Самчука.

Ключові слова: ономастична лексика, власні імена, топоніми, топонімічна система.

Каленюк С.А. РОЛЬ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УЛАСА САМЧУКА / Николаевский национальный университет им. В.А. Сухомлинского, Украина.

В статье рассматривается важная составляющая часть лексического состава украинского языка – ономастическая лексика. Проанализировано характерные стилистические средства и эстетические функции собственных имен у романах Уласа Самчука.

Ключевые слова: ономастическая лексика, собственные имена, топонимы, топонимическая система.

Kalenjuk S. O. THE MEANING OF ONONMASTIC LEXIC IN WORKS OF ULAS SAMCHUK / Mykolajiv national university named after V.O. Suhomlynskiy, Ukraine.

In this article we study the important of the lexical composition of Ukrainian language – the onomastics vocabulary. We also specify the individual stylistic means and aesthetic functions of personal denominations in the novels by Ulas Samchuk.

Key words: onomastics vocabulary, personal denominations, ponomic systems, denominations of estimation and characteristics.

Сторінки романів Уласа Самчука насичені топопростором і батьківщини, і закордону, це відбиває одночасно власні переживання й життєві колізії письменника, пов’язані з його непростю долею, приреченого на еміграцію і довголітнє замовчування його творчого доробку.

Питання української літературної ономастики все частіше привертають увагу дослідників. Вивчення онімів як складника художнього твору розпочато у другій половині ХХ століття. Основоположними є праці

Ю.Карпенка, В.Михайлова, Є.Отіна. На нашу думку, повноцінне вивчення художніх текстів неможливе без врахування власних імен, адже вони беруть участь у реалізації авторської ідейно-естетичної системи.

Мета нашого дослідження – з'ясувати характерні стилістичні засоби та естетичні функції власних назв у романах Уласа Самчука “Волинь”, “Марія”, “Дермань”.

У творах згадуються великі історико-етнографічні райони України – Волинь, Полісся, Поділля, Полтавщина; Галичина; міста і села України: Галич, Львів, Перемишль, Житомир, Остріг, Київ, Кам'янець-Подільський, Проскурів, Суздаль, Ярославль, Луцьк, Очаків, Корсунь, Бердичів, Новоград-Волинський, Вінниця, Одеса; міста ближнього і дальнього зарубіжжя: Кронштадт, Гельсінгфорс, Краків, Варшава, Париж, Відень, Гамбург, Москва, Владивосток, Сахалін, Якутськ, Берлін, Лондон, Прага, Кишиньов, Петербург, Іжевськ; назви держав: Фінляндія, Італія, Швейцарія, Австрія, Германія, Туреччина, Англія, Польща; назви територій та губерній: Саратовська губернія, Моравщина, Смоленська губернія, Рязанщина, Балкани, Московщина, Камчатка, Смоленщина, Калужчина, Манчжурія тощо. Іменуючи території та губернії, автор послуговується варіантами найменувань (як офіційних, так і народнорозмовних): Смоленська губернія – Смоленщина, Волинь – Волинська губернія – край Волинський, Манчжурія – Манджурія та ін., напр.: Он у нас на *Волині*... Он туди на *Крем'яничині*... Гой, гой! Там ще “іменій”, Господи... [2, с. 32]; А наш оцей *край Волинський* пізніше під владу князя Острозького попав, що отой замок в Острозі до цього часу стоїть [2, с. 120]; – То наша, тату, земля Волинь зветься?

– Еге ж! *Волинська губернія*. Губернський город – *Житомир* [2, с. 147]. Як бачимо з наведених прикладів, топоніми є своєрідними “ключами” до історії становлення особистості головного героя роману “Волинь”, художнім шифром фізичного і духовного змушнення волинян, усвідомлення себе як людей і громадян.

Контекстуальна констатація розкриває, звідки пішла назва села *Дермань*, пор.: А наш оцей край Волинський пізніше під владу князя Острозького попав, що його отой замок в Острозі до цього часу стоїть, і, кажуть князь той мудрий був, школи будував, монастирі зводив, книги друкував і, кажуть, то він, ще чотириста літ перед цим, отой наш Германський монастир поставив. Буцімто, кажуть воював він з невірними, набрав бранців у полон і казав ними гору під монастир на рівному місці насипати, що ото і по сей день стоїть. І ставок там під монастирем викопали, і колодязь, двадцять п'ять сажнів, глибокий поробили... І так постав тоді *Дермань*.

А треба знати, що був тоді навкруги ліс непроходимий, та яруги глибокі, та багнища великі, і розказують, буцімто князь Острозький сам це місце під монастирем вибрав, раз ніби на полювання з отроками вибрався, довго їхали верхи бездоріжжям і в отому місці під монастирем, що ото звать “біля Яна”, де той пам'ятник між чотирма липами стоїть, напав на князя дикий вепр. Їхав князь ніби дещо спереду від отроків і від утоми здрімнув. І саме в той момент вирвався з кущів дик, кінь сполохався, і було б кепсько, наколи б князь не встиг схопитися за гілля, що звисала над стежкою. І так він урятувався, і на згадку про це князь наказав там монастир збудувати і назвати його *Дрімання*. Бо князь ніби мав тоді сказати “Ох, і гірке було те *дрімання*”. А з того пізніше постало *Дерманя*, а ще пізніше *Дермань* [2, с. 120-121]. Як бачимо, топонім *Дермань* утворився внаслідок топонімізації апелюючи *дрімання*, що протягом певного часу зазнав фонетичних змін і перетворився в *Дермань*. Автор зацікавлює читачів формою оповіді, звертається до мовних джерел народу.

Місце народження відіграло велике значення в житті Уласа Самчука. “Дермань для мене, – писав він згодом у книжку споминів “На білому коні”, – центр центрів на планеті. І не тільки тому, що десь там і колись там я народився”... Дуже характерне визнання! Для кожної людини місце народження є ніби священним лоном, з яким пов'язує її, тобто людину, незрима духовна пуповина протягом усього життя” [9, с. 81].

Особливо, коли там не просто народився ти, а й почав пізнавати світ. І ось тут культурні, історичні обрії місця народження грають далеко не останню роль у формуванні нашого світосприйняття й світовідчуття і ніби задають ту духовну висоту, до якої ми повинні рости. Та після всього ґрунтовного аналізу споминів письменника варто ще раз наголосити – *Дермань* був альфою й омегою його земного буття. Прототипом головного героя в романі “Волинь” був сам автор, саме через цього персонажа письменник розповідає читачам про свою любов до рідного краю, пор.: Володько чує цю землю, бачить її красу, радість і горе. Він наближається до того місця на землі, де вперше побачив світло сонця та відчув першу радість життя. Зате ціле його ество повне вдячності до цього клаптя великої своєї батьківщини [2, с. 409].

Письменник не просто вводить назви місцевостей, він зазначає як із зміною місця населеного пункту змінюються люди, їх мовлення, зовнішність, рослинний і тваринний світ, пор.: В полудень досягає *Зеленого Дуба*. Це половина дороги. Тут починається справжня *Волинь*. Там з-заду за лісом ще *Поділля*. Інші люди, інші краєвиди. Спереду *Волинь*. Сувора, тінна, стара земля [2, с. 409]. Автор багато подорожував рідною землею, тому детально може описати місце розташування населених пунктів, пор.: Далі поле аж до *Рохманова*. Наліво в стороні села *Обичі, Залуژه*. На південь поля, а десь там у долині село *Кордишиє* [2, с. 408]; Отак, думаю, навпрост – *Андрущиківські займиська*, отак знову уліво – *Шинківці*, а отак управо – мужицька *Борицівка*. А коли зверну отак трошки вліво, так і попаду на *Ровіцьке*, і вибр'юханься на дорогу, і до світа дома [2, с. 118]. Письменник не просто називає села, а й дає їм характеристику, розкриває семантику

назви, пор.: На ставку нашому колись лебеді кублились, а тому і село так звуть. Вийдеш, було, ранком, а вони з-під туману впливають [2, с. 9] (про назву села Лебеді). Географічні назви вживаються Уласом Самчуком із певною стилістичною метою. Перед читачами раз у раз постають зорові образи, що переростають у багатобарвні художні картини, які створюються завдяки топонімам.

Варіанти назв сіл і міст передають особливості розмовної мови, вносять у текст місцевий колорит: Шумськ – Шумське, Мизоч – Мізоч, Озерани – Озеряни, Здолбунів – Здовбунів, Тетильківці – Титильківці, Васьківці – Васівці тощо.

Найменшим розрядом топономастичної лексики аналізованих романів є мікротопоніми. У розряді мікротопонімії розглядаємо назви невеликих географічних об'єктів, що мають вузьку сферу вживання (назви ярів, долин, кутків села, урочищ, полів тощо). За структурою мікротопоніми можна поділити на дві групи – одночленні (Вали, Застав'я, Запоріжжя, Могила та ін.) і двочленні (Шавронські луги, Ляшове займисько, Балабівські сади, Тетильківська діброва тощо).

Форму присвійних прикметників мають мікротопоніми відтопонімного походження, тобто назви лісів, дібров, долин, які входять у склад більших топонімічних об'єктів (сіл, міст): Угорська долина (с. Угорське), Тетильківська діброва (с. Тетильківці), Башковецький ліс (с. Башківці), Шумська гребля (м. Шумськ) та ін.

До іменникових утворень віднесемо назви, що є сполуками прийменника *біля* та іменника – антропоніма у родовому відмінку: “біля Лисів” [2, с. 202], “біля Яна” [2, с. 121] та прийменника *на* з відтопонімним іменником: на “Горбаях” [2, с. 422].

Назви привертають увагу письменника і з погляду їхнього походження, пор.: Частина *Застав'я* належить монастиреві і так *Монастирищем* і зветься. Звуть це ще й *Городним*, бо, кажуть, був тут колись старий город – місто, що *Гай-город* звалося [2, с. 73]. Із контексту дізнаємось і про витоки назви Запоріжжя: виявляється, прадід Володька був запорізьким козаком і назву хуторові дав за схожістю місцевості до козацького Запоріжжя, пор.: Самим своїм виглядом цей куток нагадує оту *Січ Запорозьку...* З трьох боків – полудневого, східного і північного замкнено воно, ніби кліщами, яром глибоким і тільки із заходу має сполучення з рівниною [2, с. 148-149]. Запоріжжя – це не художня вигадка автора для історизації місцевості, де відбувається дія твору. Це реальна давня назва частини тогочасної Дермані, засвідчена в історичних документах початку XVII ст., тобто з часів, коли тут доживав свого віку Мелетій Смотрицький.

Завдяки мікротопонімам автор відтворює місцевий колорит, надає подіям історичної правдивості. Часто мікротопоніми органічно входять в образні пейзажні описи, напр.: *Хутір Мамзіїв* тихий, самотній, снігом з усіх боків занесений, сливе непомітний на білому здалека. Лише під'їхавши ближче, стає видно двоє малих віконечок, що в них блимає слабке водянисте світло [2, с. 114]; Сонце похилилось отуди над *Середівськи садки*, з другого боку, десь з того зеленого моря, що зветься *Балабівськими садами*, вирвались звуки бубна, що лунко й лоскотливо розсипались яром [2, с. 150].

Урбаноніми відтворюють колорит доби, інформують читача про те, як називались колись вулиці, театри, магазини, навчальні заклади, ресторани. З роману “Волинь” дізнаємось, що місто *Остриг* було поділене на частини, одна з яких мала назву *Нове місто* [2, с. 176]. У цьому місті Володько бачить чимало вивісок: “Салон дамських мод – Роза Шапіто”, “Ресторан Київ”, “Засжжій двор – Іцко Цукер” [2, с. 173]. У місті Крем'янці письменник зафіксував назви: готель “Бона” [3, с. 110], “Інтимний театр” [3, с. 110], ресторан “Удзялуфка” [3, с. 110], вулиці Підгірна, Широка та ін.

Універсальним є використання гідронімів, з якими асоціюється доля, життєвий шлях персонажів.

Перша частина роману “Волинь” має назву “Куди тече та річка?” Спочатку Володько зачудовується загадковістю струмка, який десь там впадає в Горинь, потім задається питанням, куди ж все-таки тече та річка. Запитання проходить червоною ниткою через всю першу частину роману і відповідь на нього дізнаємось з розмови батька з сином, напр.: А це ось річка *Горинь*. До неї отам далі в Рівному і наша річка впадає [2, с. 176]. – А та річка *Горинь*, куди тече?

– Десь далі. Туди далі, на Полісся. Там є багна такі, а в багнах тих є річка *Прип'ять*. А *Прип'ять* впадає в *Дніпро...* [2, с. 49]; Іде орда зі сходу на захід. Український степ, *Дон*, *Волга*. Далека Азія, жагучі вітри, сипкі піски [2, с. 531]. “Щодо самої річки, то у місцевого населення вона не має власної назви, її називають просто “річка”. У романі Самчука вона теж без назви. Правда, в деяких писаннях місцевих інтелігентів річка названа то Дерманкою, то Лебедівкою, але “простий” народ таких назв не вживає. Справжню назву річки – Усте чи Устя – Самчук вжив у спогадах “На білому коні” при описі батьківської садиби на кутку Запоріжжя, зазначивши, що молодий сад “простягався до одного з потоків, з яких починається річка Усте, що десь далі, біля Рівного, впадає до синьої Горині”. Інша невелика протока бере початок з джерел на східних окраїнах Дерманя Другого, біля урочища Грань, обтікає Верхівський ліс (урочище Малявку) і впадає у Лебедський став, з якого річка тече в с. Гільчу, де в неї впадає потічок від відомого на всю околицю джерела св. Миколая, про яке Самчук згадує і в романі “Волинь”, і в мемуарах [8, с. 32].

У романах трапляються назви інших річок: Дніпро, Дон, Волга, Міссісіпі, Висла, Амазонка, гір: Кордильєри, Гімалаї, Карпати, Альпи, Кавказ тощо.

У творах переважають дійсні географічні назви. Письменник за допомогою географічних назв окреслює художній простір, позначає місце дії, супроводжуючи дорожні сюжети, вдаючись до образних переосмислень. Топонімія у творах розмаїта, багатопланова, становить важливий елемент ідіостилю Уласа Самчука.

Антропоніми своєрідно відображають іменник Волині кінця XIX – початку XX ст., хоча, звичайно, не є натуралістичним його знімком.

Ономастичний простір у досліджуваних текстах засвідчує глибоке проникнення в історію та культуру народу. Серед особових імен, які вводить у художні твори письменник, переважають назви, властиві українцям. Ономастикон Уласа Самчука глибоко відображає авторське світобачення, свідчить про особливості індивідуального стилю письменника.

Отже, власні імена як елемент лексичної системи служать для створення художнього образу, розкриття авторського світогляду, відображення мовних і літературних традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко М.В. Русская антропонимика / М.В. Карпенко. – Одесса, 1970.
2. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. 1 / У.О. Самчук. – К.: Дніпро, 1993. – 574 с.
3. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. 2 / У.О. Самчук; післямова С. П. Пінчука. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.
4. Самчук У. Дермань. Роман / Улас Самчук. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 120 с.
5. Самчук У.О. Марія. Хроніка одного життя: Роман / У.О. Самчук; підгот. тексту та післямова С. П. Пінчука. – К.: Укр. письменник, 2000. – 189 с.
6. Словарь української мови / збір. ред. журн. “Киевская старина”; упорядкував, з дод. власн. Матеріалу, Б. Грінченко: У 4т. – К., 1907-1909. – Т.1 – 4.
7. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоянкова. – Л., 1990.
8. Герц М. Бог уложив у мої руки перо/ М. Герц // Рідна школа. – 1997. – № 11. – С. 12-16.
9. Жив'юк А. Дерманські обереги У. Самчука / А. Жив'юк // Слово і час. – 1993. – № 8. – С. 81-82.

УДК 811.116.2

АНТРОПОМОРФНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ НОМІНАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Калько В.В., к. філол. н., доцент

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті комплексно проаналізовано антропоморфну метафору як один із продуктивних засобів творення найменувань лікарських рослин української мови, визначено її гештальтне, структурне та дифузне підґрунтя.
Ключові слова: метафора, гештальт, аналогізація, назви лікарських рослин.

Калько В.В. АНТРОПОМОРФНАЯ МЕТАФОРА КАК СРЕДСТВО НОМИНАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА / Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого, Украина.

В статье комплексно проанализирована антропоморфная метафора как один из продуктивных средств создания наименований лекарственных растений украинского языка, определена ее гештальтная, структурная и диффузная основа.

Ключевые слова: метафора, гештальт, аналогия, названия лекарственных растений.

Valentina Kalko ANTHROPOMORPHIC METAPHOR AS A NOMINATION NAMES OF HERBS PLANTS UKRAINIAN LANGUAGE / Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine.